

Катерина Близнюк
Національний університет
«Кієво-Могилянська академія»

ВЗАЄМОДІЯ МОВНОГО ЛАНДШАФТУ Й МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ ГЕРОЇВ У РОМАНІ О. ІЛЬЧЕНКА «МІСТО З ХИМЕРАМИ»

У статті досліджено особливості репрезентації Києва в романі О. Ільченка «Місто з химерами». Виявлено, що багатоетнічний склад населення показано через біографії та мовні особистості персонажів, а також через специфіку мовного ландшафту міста. Автор використовує польську та російську мову для маркування представників окремих соціальних груп, українська мова може мати маркувальну функцію, але переважно використовується як нейтральна мова викладу.

Ключові слова: мовний ландшафт, мовна особистість, полілінгвізм, етнічна група, інішомовні слова.

The article examines the peculiarities of the representation of Kyiv in O. Ilchenko's novel "The City of Chimeras". It was revealed that the multi-ethnic population of Kyiv is shown through the biographies and linguistic personalities of the characters, as well as through the linguistic landscape of the city. The author uses the Polish and Russian languages to mark representatives of certain social groups, the Ukrainian language can have a marking function, but it is mostly used as a neutral language.

Key words: linguistic landscape, linguistic personality, multilingualism, ethnic group, loan-words.

У романі «Місто з химерами» О. Ільченко змальовує життя Києва на початку ХХ ст. очима архітектора В. Городецького. Місто постає багатоетнічним та полілінгвальним, що на сторінках тексту, орієнтованого на масового читача (тобто такого, який не обов'язково володітиме багатьма мовами), відтворити досить складно, проте важливо через загальний реалістичний і деталізований стиль викладу.

Мета нашої розвідки – дослідити, які прийоми застосував О. Ільченко для створення образу Києва як міста, де взаємодіють представники різних етнічних та соціальних груп і носії різних мов.

С. Соколова, аналізуючи результати переписів кінця ХІХ – початку ХХ ст., наголошує, що національну належність респондентів визначали не за реальним походженням, а за показником «рідна мова». Згідно з цими переписами, найбільшими етнічними групами у складі населення Києва були українці, росіяни, євреї та поляки [3, р. 39]. Їхнє співвідношення з роками змінювалося, проте вони все одно домінували, отже, О. Ільченко мав зобразити їх у романі. Крім того, у самому тексті автор звертає увагу: «Національні групи містян неначе дуже виразно згадали своє походження. Крім традиційно присутніх євреїв, караймів, німців, чехів, численної польської громади, масово заявили про себе українці» [2, р. 139]. У романі домінує українська мова як основна мова викладу, переважно вона нейтральна за своїм стилістичним забарвленням. Елементи польської та російської з'являються, коли постає необхідність маркувати представників відповідних общин. Проте найбільше поліетнічний склад населення Києва на початку ХХ ст. відтворює його мовний ландшафт через назви установ та організацій, вивіски, рекламні оголошення, афіші театру тощо: театр Соловцова, театр Бергонье, театр «Аполло», цукерня-кав'ярня «Франсуа», цукерня «Кафе-Палас», фотоательє «Люкс», кондитерська «Маркіз», аптека Генріха Брандта, акціонерне товариство «Волинь»,

кав'ярня-цукерня Семадені, книжковий і нотний магазин Ідзіковського, газета «Кієвлянинъ», польський міський часопис «Dzennik Kijowsky». Мовний ландшафт як вживання мов у громадських місцях на визначеній території, на думку Л. Белея, має дві функції: інформаційну (маркування території, повідомлення про діяльність через оголошення, увіковічнення пам'яті) та символічну (вираження особливостей ідентичності спільноти, її історії, релігії та ін.) [1]. Елементи мовного ландшафту в романі «Місто з химерами» виконують обидві функції: з одного боку, створюючи розмітку міста, додаючи реалістичності опису через маркування знакових для історії Києва місць; а з іншого боку, вказують на ідентичність, етнічну й культурну належність членів спільноти.

Підсилення ефекту здійснюється через іншомовні вставки у мовлення персонажів, які дозволяють увиразнити їхні мовні особистості, зважаючи на біографії людей, що стали їхніми прототипами. Елементи польською мовою зафіксовані у мовленні представників польської етнічної групи: В. Городецького та його родини, гувернантки І. Левицької, вдови Г. Ідзіковської, графа А. Жевуського. Іншомовні вставки не мають перекладу, тому автор використовує їх дуже обмежено, спираючись переважно на слова, схожі на українські, щоб не створювати великого опору тексту для читача. Такі фрагменти не є випадковими, вони виконують функцію вираження емоцій (вигуки, вставні слова), вказують на неформальні, близькі стосунки між персонажами, надзвичайно серйозну ситуацію, що вимагає повної довіри, або нервові напруження. Пробуджений від кошмару Городецький вигукує: «О, Єзус-Марія!». Під час розмови, коли архітектор просить І. Левицьку заховати важливі документи, вони вживають окремі польські слова: «Панно Ірено, – почав архітектор, – **Jestem Pani wdzięczny** за сумлінну роботу. **Bardzo mi przykro...** через події минулої ночі. **Mam do Pani wielką prośbę**» (тут і далі виділення наше. – К. Б.) [2, с. 162]. «**Owszem**, – із ледь помітною

паузою відповіла Ірена. – **Zgoda. – Dobrze**, я вам децю поясню...» [2, с. 163]. «**Bardzo dziękuję**, Ірено» [2, с. 164]. Особливу повагу до вдови власника книжкової та нотної крамниці Ідзіковського В. Городецький виявляє через вживання польської мови: «**Chciałbym kupić kilka polskich nowości literackich. Co może mi pani polecić?** – чемно усміхнувшись, запитав Городецький. – **Album Warszawy**, – поважно відповіла пані Герсилія. – **Album polskich strojów ludowych**. Може, ви не читали “Хрестоносців” Сенкевича? Нове перевидання...» [2, с. 185]. Але автор не втомлює читача довгими вставками польською, вже у відповіді пані Герсилії залишаючи тільки оригінальні назви видань, далі ж персонажі спілкуються стилістично нейтральною в цьому контексті українською.

Російська постає маркером ділової комунікації, що вказує на домінування цієї мови в російській імперській адміністрації, а слідом у діловій сфері: вітерець залітав у вікно «одного з великих кабінетів “**присутственных місць**”» [2, с. 18], «не забувай ще про “**выпускной билет**” від цензора» [2, с. 78], «**Планъ больницы въ Мошнахъ на 10 кроватей**» [2, с. 108], «попросив “**баришню**” з телефонної станції» [2, с. 150]. Також вона репрезентує мову представників інтелігенції та творчих професій, підкорення й домінування (у тому числі асиміляцію) російської культури над іншими: «Прості за виконанням, одначе претензійні за змістом афіші повідомляли: “**Островъ искусствъ**”. Далі – коротенька програма вечора й перелік дійових осіб, поетів: Ніколай Гумільов, Михайл Кузмін, Алексей Толстой, Пьотр Потьомкін» [2, с. 181]. Можна припустити, що імена на афіші були записані згідно з нормами тогочасної літературної російської, проте автор вирішив уніфікувати їхній спосіб написання там і в подальшому тексті через відтворення російської вимови. На більші уривки російською натрапляємо, коли персонажі цитують книгу В. Городецького «В джунглях Африки», видану російською мовою 1914 р. в Києві у польському видавництві Л. Ідзіковського. Також

російською герої читають поезію. Так, К. Малевич, представляючи О. Екстер, цитує присвячений їй вірш А. Ахматової: **«Тонки по-девичьи нежные плечи. Смотришь надменно-упрямо. Тускло мерцают высокие свечи, словно в преддверии храма...»** [2, с. 183]. А В. Городецький чує уривок вірша Н. Гумільова: **«Не ищи себе спасенья, убегая и таясь...»** [2, с. 183]. Обидва тексти допомагають увести роман у контекст початку ХХ ст., адже вірш Ахматової був написаний 1910 р. (у Києві), а вірш Гумільова – 1907 р. При цьому біографії поетес є важливими для показу асиміляції в Російській імперії, адже Анна Ахматова – це насправді Анна Горенко, народжена в Одесі, а Олександра Екстер (у дівочтві Григорович) була дочкою білоруського єврея та грекині, народженою в Польщі, заміжною за німцем, що жила в Києві та Парижі. Але обох поетес часто зараховують до російських митців.

Крім того, російська мова стає маркером нижчих прошарків суспільства, вульгарності та агресії. Її вживають військові, коли зустрічають І. Левицьку й розмірковують, чи не згвалтувати жінку: **«Ты чё, контра, тут делаешь? – озався менший на зріст. – Хочешь мост взорвать?.. – А она ниче так! – вишкірив рідкі зуби високий. – Федь, может мы её... того? По очереди? – Да ну йо... на... – зло відмахнувся куций. – Я уже вот так трепак и поймал. Суки они все. Чё тут делаешь, а?! Морда буржуйская!»** [2, с. 244]. Городецький згадує військову «байку з буремних часів»: **«Байку натхненно розповідав якийсь пан, явно напідпитку, своєму супутникові в такому самому ейфорійному стані. “Вообрази себе, – говорив перший російською мовою, – армия, строй солдат, новобранцев, и все – из крестьян!” Друг оповідача починав хихотіти. “И вот, – вів далі гострослов, – выходит офицер и обращается к одному из солдат намекая на его присягу и патриотизм: “Скажи-ка, Иван, что есть двуглавый орёл?”. А солдат и отвечает: “Урод, ваше высококордие!”** І два веселих пана розреготалися до сліз. Такого відвертого зухвальства Городецький ще не чув. Саме в той момент його віра в міць

імперії похитнулася остаточно» [2, с. 171]. З одного боку, цей анекдот демонструє руйнування імперської ідеології, з іншого, елементи низового гумору не трапляються у представників інших етнічних груп, тому можуть слугувати маркерами відповідних цінностей чи точніше їхньої відсутності.

Українська мова використана в тексті як нейтральна і зрозуміла для читачів мова викладу, її стилістично марковане вживання майже не зафіксоване. Проте іноді персонажі звертають увагу на українську мову, цим наголошуючи на її присутності у просторі міста. Зокрема, В. Городецький одного разу «з подивом зауважив появу періодичних видань українською мовою» [2, с. 139], Володимир (зять Городецьких) «принципово говорив українською» [2, с. 239], а І. Левицька від хвилювання українською відповідає солдатам, що готові її згвалтувати [2, с. 245]. Коли автор наголошує, що перед читачем не «нейтральна українська» як мова викладу, а саме українська мова як ідентифікатор і символ, її вживають свідомі прошарки суспільства, інтелігенція, люди, що прагнуть незалежності та повноправності українського народу або підтримують ці прагнення.

Отже, у романі «Місто з химерами» О. Ільченко за допомогою елементів мовного ландшафту репрезентує багатоетнічне населення Києва. Мовні особистості героїв як представників різних соціальних та етнічних груп набирають виразності через використання іншомовних елементів. Українська мова застосовується у романі як нейтральна мова викладу, зрозуміла для читача, але зрідка на неї звертають увагу як на мову відродженої української нації. Польська мова репрезентує польську общину, до якої належить головний герой В. Городецький. Вона дозволяє висловлювати емоції, показувати близькі чи утаємничені стосунки між персонажами, а водночас їхню взаємну повагу. Російська мова постає мовою імперської адміністрації та інтелігенції, творчої еліти, але водночас вона притаманна соціальним низам.

Література

1. Белей Л. Соціолінгвістичне висвітлення терміна мовний ландшафт. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2010. Вип. 23. С. 36–40.
2. Ільченко О. Місто з химерами. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Видавничий дім «Комора», 2019. 264 с.
3. Соколова С. Основні типи мовної поведінки киян (за даними анкетування). *Українська мова*. 2013. Вип. 2. С. 38–55.